

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

„AZ ISTEN MEGY ELŐTTÜNK”

ADALÉKOK PÉTER MIHÁLY PÜSPÖK PORTRÉJÁHOZ

I.

A két világháború közötti három csehszlovákiai magyar református egyházkerületből a Tiszáninneri volt a legnagyobb – és a legnagyobb lélekszámú –, itt koncentráldott a legtöbb probléma, és ez emésztette föl a legtöbb püspököt. A Kárpátaljai Egyházkerület élén 1923-as megalakulásától az első bécsi döntésig Bertók Béla püspök állt, a Dunáninneri Egyházkerületet Balogh Elemér vezette 1921-től 1938 elején bekövetkezett haláláig, utóda, Sörös Béla, a losonci teológia korábbi igazgatója alig több mint fél évig volt hivatalában. A Tiszáninneri Egyházkerület élén a korszakban négyen követték egymást; az összegyház létrehozásában egyedülálló érdemeket szerzett Pálóczi Czinke István 1921-től 1929-ig ült a püspöki székben – ő volt ez időszakban egyben a konvent és a zsinat lelkészi elnöke is, e minőségében Balogh Elemér követte őt –, ekkor egészségi állapotára és élemedett korára való hivatkozással nyugdíjazását kérte, majd Magyarországra költözött. Utána következett Péter Mihály 1932 szilvesztere előtt bekövetkezett haláláig, az ő utóda, Idrányi Barna alig több mint fél évet szolgálhatott, mielőtt megtért urához, ezután a korszak végéig Magda Sándor volt az egyházkerület lelkészi vezetője.

Több oka van annak, hogy közülük Péter Mihály munkásságát választottam hosszabb távú kutatásom s ebből következően e tanulmány tárgyául, elég itt most az egyik legnyomósabbat kiemelni: már pályakezdete óta folyamatosan jelen volt az egyházi és világi sajtóban, füzeteket, könyveket adott ki, s a húszas években, illetve a harmincas évek legelején ő volt a csehszlovákiai református egyházi vezetők közül az, aki a kisebbségi orgánumban folyamatosan napirenden tartotta felekezete ügyeit, az egyház és tagsága állapotát, problémáit. A szövetkezett magyar ellenzéki pártok központi napilapjában, a *Prágai Magyar Hírlap*ban ő demonstrálta folyamatosan a református jelenlétet. A korszak kutatói számára ez azért sem mellékes, mert a kisebbségi társadalom politikailag szervezettebb, látványosabban megnyilatkozó része a katolikus többség volt, de az inkább protestáns jellegűnek tekintett Magyar Nemzeti Párt vezetői, Szent-Ivány József és Törköly József is evangélikusok voltak, nem kálvinisták. A szakirodalomból úgy látszik, hogy a felvidéki és a kárpátaljai reformátusok nemigen iparkodtak erősíteni az egyházuk nemzeti jelentőségéről, társadalmi

és kulturális szerepéről szóló toposzokat – noha például Péter Mihály, mint látni fogjuk, két kis füzetben is összefoglalta ezeket. Az ő esetében nem mellékes az sem, hogy már az első világháború előtt kutatta a szlovák nyelvű református egyházi kiadványok történetét – a szlovák reformátusok ügye pedig a két világháború közötti egyháztörténetben állandóan napirenden volt.

Legfontosabb életrajzi adatait Zoványi Jenő *Protestáns lexikona* tartalmazza (ezekhez alább fűzök néhány kiegészítést): „Péter Mihály (Deregynyő, 1867. máj. 12. – Rimaszombat, 1932. dec. 30.) ref. püspök. A gimnáziumot Sárospatakon végezte 1886-ban, a teológiát ugyanott és Pápán 1890-ben. Azután →*káplántanító* volt Nagyráskán, 1893-tól helyettes lelkész Kisazarban, hol 1895-ben lelkésznek választották. Innen 1902 tavaszán Gálszécsre ment papnak. 1901 végén főjegyzővé tette a →*felsőzempléni egyházmegye*, 1912 tavaszán aljegyzővé a →*tiszáninnyi egyházkerület*, melynek 1917-ben zsinati póttagja is lett. A →*szlovenszkói tiszáninnyi egyházkerület* 1920-ban tanácsbírájává, 1924-ben főjegyzőjévé, 1930-ban püspökévé választotta.¹ Ekkor Rimaszombaton foglalt el lelkészi állást. – Számos cikket írt vármegyei lapokba, meg egyházi közlönyökbe. Nagyobb dolgozatai és külön kiadott *művei*: Egyházi beszéd (A kisazari templom újítási ünnepélyén). (Sátoraljaújhely, 1894.) Az egyházfegyelemről (P. E. I. L. [Protestáns Egyházi és Iskolai Lap], 1900.). Lónyay Zsigmond. (Sátoraljaújhely, 1902.) Adatok a gálszécsi ref. egyház történetéhez. (Uo. 1903.) A hazai tót ref. →*énekeskönyv* története (Prot. Szle, 1913.). A hazai ref. tótok vallásos könyvei (Uo. 1913.). →*Gálszécsi István* és működésének első nyomai (Uo. 1913.). Gálszécsnek és vidékének egyházi hanyatlása (Uo. 1913.). Papi dolgozatok. I. k. (Debrecen, 1914.), II. k. (Losonc, 1927.) Az Úr dicsér és int (Reformáció-ünnepi prédikáció). (Sárospatak, 1917.) A magyar ref. lelkipásztor a történelemben. (1925.)”²

Arról, hogy Péter Mihály Pápára (vagy Pápára is) járt teológiára, nekrológiái nem tartalmaznak utalást, ezért ezt az adatot gyanakodva fogadhatnánk, ha nem szerepelne már Szinnyei Józsefnél is,³ aki önéletrajzi adatok alapján szerkesztette meg a *Péter Mihály* szócikket. Mindenesetre a későbbi püspök Patakot tekintette alma materének.⁴ A *Protestáns Szemle* róla írt nekrológja

¹ Valójában 1929. augusztus 27-én választották püspökké a lemondott Pálóczi Czinke István helyére; 131 érvényes szavazatból 84-et kapott. L.: Péter Mihályt választotta püspökévé a református egyház tiszáninnyi kerülete, *Prágai Magyar Hírlap*, 1929. augusztus 28., 2. p.

² ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. Ladányi Sándor, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977 (3. javított és bővített kiadás), 471–472. p.

³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái X. Ótocska – Popea*, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1905, 843–844. hasáb.

⁴ Vö.: „[...] engedtessek meg nekem, ha kijelentem, hogy mindazok között, akik itt jelen vagyunk, senkit sem hozott ide bensőbb hála, melegebb szeretet és az édesbús emlékek fellege senkit sem kísért idáig igazabban, mint minket, a szlovenszkói

viszont talán a pápai stúdiomok kapcsán utal arra, hogy összes iskoláit *egy év kivételével* Patakon végezte; ebből az írásból tudjuk meg, hogy iskolatársai voltak ott többek között Tüdös István és Bertók Béla későbbi püspökök, Zsindely István jogtörténész, jogakadémiai tanár, Kérészy Zoltán, szintén jogász, egyetemi tanár.⁵ Látszólag apróság, de fontos: Szinnyei szerint Péter Mihály polgári szülőktől származott, ám minden más forrás szerint szülei földművesek, parasztok voltak.⁶ Fontos adat Szinnyeinél, hogy a szócikk írása idején Péternek már száznál több egyháztársadalmi, tanügyi, valláserkölcsei és egyéb tárgyú publikációja volt. Továbbá hogy (Pápán) tanítói oklevelet is szerzett.

Ne menjünk el szó nélkül a születési évszám mellett: 1867; az ezt követő esztendő a református felekezet egyenjogúsításának éve (1848 lett volna az, ha a bukás után nem függesztik föl az áprilisi törvényeket). Márpedig a kisebbségi helyzetben Péter Mihály ugyanannak a *küldetéses vétónak* a kifejezője, amit a református gondolkodás szimbólumának szoktak tekinteni; amikor egyháza ügyeit képviseli a Csehszlovák Köztársaságban, ez egyenes folytatása annak, amit az 1918 előtti Magyarországon tett immár egyenjogú, de nem egyenrangú felekezete érdekében. A századfordulón Lónyay Zsigmondról írt könyve zárófejezetében mondja ki például, hogy Magyarországon ekkor, 1902-ben sincs – szerinte – teljes vallási egyenlőség, a katolikus megmaradt uralkodó vallásnak, s ez sem a korszellemmel, a szabadelvűséggel, sem az *igazsággal* nem egyezik. Az 1848-as 20. törvénycikket úgy értelmezi, hogy abban kimondatik a vagyoni tekintetben való egyenlőség is, amely többek között az iskolák fenntarthatósága, a közművelődés fejlesztése szempontjából volna fontos. Ezzel szemben „A protestánsok oly mértékig viselik az egyházi és iskolai terheket, hogy azok sok helyütt jóval meghaladják az állami adót”.⁷ Ez kedvez a lélekaláztatnak; sokan

Tiszáninneni Egyházkerület küldöttségét, hogy forró fiúi szeretetünk és hódolatunk koszorúját ennek a mi nevelő anyánknak, az Alma Maternek fennkölt, dicső homlokára odahelyezzük, egyrésztől azért, mert közöttünk alig van olyan, aki ne itt Sárospatakon, ne ebben az ősi főiskolában nyerte volna neveltetését, másrésztől pedig azért, mert mi a magyarországi Tiszáninneni Egyházkerülettel és a felügyelete alatt álló sárospataki főiskolával régebben szoros szervezeti kapcsolatban is voltunk.” Péter Mihály ref. püspök lelkes beszédben tolmácsolta a szlovenszkoói reformátusok üdvözlését és háláját a sárospataki főiskola 400 éves jubileumán, *Prágai Magyar Hírlap*, 1931. október 7., 3. p. Lásd még a főiskoláról alkotott képéről: PÉTER Mihály: *Indokolt-e a sárospataki akadémiai tanárok állásfoglalása a főiskola akadémijának Miskolcra való áthelyezése tárgyában*, különnyomat a *Sárospataki Református Lapok* 1916. évi 16. számából, Sárospatak 1916. (Az idézeteket, ahol egyébként félreérthetőek lehetnének, a mai helyesírási szabályok szerinti átirásban közlöm.)

⁵ MARTON János: Péter Mihály püspök, *Protestáns Szemle*, 1933/3., 109. p.

⁶ Például: „Egy zempléni kis községből, Deregyőről [...] úgy megy Patakra tanulni, mint századokon át a magyar föld annyi száz egyszerű gyermeke.” *Uo.*

⁷ PÉTER Mihály: *Lónyay Zsigmond 1593–1653 (Történeti tanulmány)*, Sátoralja-Ujhely, 1902, 110. p. „A tiszta jövedelem 10%-át a szerző a gálszécsi ev. ref. torony renovációjára felajánlja.”

átmennek a drága egyházból az olcsóbbra; legtöbbször ez az oka a reverzálisoknak. A szlovák reformátusok ügyének fölkarolásában is az vezette, hogy azok képesek legyenek ellenállni a térítésnek. Mindent összevéve: az 1918 utáni kisebbségi helyzetet részben a háború előtti állapotok súlyosbított folytatásának tekintette; a csehszlovák állam az ő szemléletében hasonlóképpen lépett föl a felekezete ellen, mint ahogyan Bécs – közvetlenül az ő születése előtt. S ugyanolyan lendülettel vett részt a cseh megszállást követően a csehszlovákiai magyar református egyház kereteinek megteremtésében,⁸ mint a korábbi egyházszervezési munkákban. Az 1923-as lévai alkotmányozó zsinatra őt bízták meg a VI. törvénycikk kidolgozásával,⁹ és ekkorra már az is nyilvánvaló lett, hogy az egyház és az állam közötti legfontosabb feszültséggóc, a szlovák nyelvű református egyházmegye megteremtésének vitájában kulcsszerepet kell vállalnia. A zsinaton egyébként más fontos szerepe is volt; az egykori sajtóbeszámoló így írja le ezt: „A zsinat legtöbbet dolgozó emberei az előadók és a jegyzők. Két egyházi atyát választottak meg jegyzőnek: Péter Mihályt a tiszai, Sörös Bélát a dunai kerületből. Érdekes fejek. Péter Mihály, akit egyébként mindenki, a legöregebb és legifjabb tagok egyaránt Péter Miskának neveznek, jó megjelenésű, szikár, rancos arcú férfi, őszülő hajjal és bajusszal, szeme élénk tekintetű s a szájszögletén meghúzódó gúnyos vonások a boncoló, kritikus emberre mutatnak. Ha valamire hozzászól, a második mondatnál már kiérzik a historikus, aki a jelent mindig a mérleg serpenyőjére teszi s nézi, súlyosabb-e, mint a múlt. És jaj a jelennek, ha könnyűnek találhatik. Nagy vitatkozó. Nemhiába gálszécsi lelkész, ahol nagyon sokat kell hadakozni iskolájáért, a magyarságért, meg is látszik rajta a sok logikát igénylő hitvitázó típus. Mikor beszél, szeret a plajbászával gesztikulálni, és mintegy avval mutatja ki pontról pontra, hogy neki van igaza.”¹⁰

II.

Péter Mihály első világháború előtti cikkeinek, előadásainak egyik vonulata a kelet-magyarországi reformáció és reformátusság történelmi emlékeihez kapcsolódik, s ebben már kiformalódik a közössége számára kialakított önkép – nem szaktörténeti szintű szövegekben. Lónyay Zsigmondról írt említett monográfiája¹¹ például iskolapéldája annak, hogyan nem szabad törté-

⁸ A csehszlovákiai magyar református egyházi élet kezdeteihez lásd jelen lapszámunkban Tömösközi Ferenc tanulmányát.

⁹ CSOMÁR Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története 1918–1938*, M. Kir. Állami Nyomda kirendeltsége, Ungvár, 1940, 20. p.

¹⁰ KUKUCSKA: Zsinati atyák. Karcolatok a református zsinatról, II., *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. június 23., 4. p.

¹¹ PÉTER: *Lónyay Zsigmond 1593–1653*.

neti biográfiát írni. Lónyay a régió jeles alakja volt, Péter Mihály szülőfaluja, Deregnő pedig egyenesen a Lónyayak fészke. A lelkészt nyilván ez indította arra, hogy összegyűjtse a publikált források, feldolgozások rá vonatkozó utalásait – a bevezetőben maga is bevallja, hogy lehetőségei erre tették képessé, levéltári anyaghoz nem fért hozzá, a szellemi központokban nem volt módja kutatásokat folytatni. A könyvnek esetleg annyi érdeme van, hogy a diplomáciatörténetre irányítja a figyelmet; Lónyay ugyanis Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György diplomatája volt. Mindenesetre Péter Mihály kevés adatból próbálta összerakni hőse portréját, s a személyiségre vonatkozó hiányzó tényeket a 17. századi református elitről élő klisékkel pótolta. Így aztán nem a protestáns főúr és diplomata életének behatóbb ismerete révén árnyalta a vallásszabadságért is vívott harcok világának korát, hanem a köztudatban élő (függetlenségi) korszakképből iparkodott visszakövetkeztetni arra, milyen volt és az adott történeti szituációban mit tehetett Lónyay. Ez ráadásul még csak nem is egyértelműen olyan kényszermegoldás, amelynek a szerző tudatában lett volna; úgy tűnik föl, kevesebb a kétely benne módszere iránt, mint amennyi kellene. Mindenesetre a gondolatmeneten végigvonul a vallásszabadságért és a hazáért vívott harcok tisztelete; illetve a kutatás centrumában ez a probléma áll.

Jóval szakszerűbbek azok a dolgozatai, amelyek teológiai és egyháztörténeti tematikát érintenek, kellő tagoltsággal, részletekbe menően. Talán érzékelteti ezt a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1900-as évfolyamában folytatásokban közölt *Az egyházfegyelemről* című tanulmányának néhány fejezetcíme: Jézus és az apostolok, A fegyelmezés az ősegyházban s a fokozatos elfajulás, A fegyelmezés a magyar ref. egyházban, Imádság, A régi fegyelmezés elenyészésének legfőbb okai. A tanulmány végkövetkeztetése: az egyháztagok vallástalanok, képtelenek a közösségért való áldozatra, de ennek nem a fegyelmezés hiánya a döntő oka, hanem a korszellem. A kiegyezés utáni korszakban fordul elő ugyanis első ízben, hogy előbb az értelmiség és a polgárság, majd a falusi nép körében is tömegessé válik az egyháziatlan magatartás, nem beszélve arról, hogy az elkeresztelések miatt erős a felekezetek közötti harc; az egyházfegyelem a kisebbségi korszakban válik majd kitüntetett problémává – például éppen a reverzális kérdése miatt –, de a megszállás után kényszerűen önállóvá váló csehszlovákiai református egyház sokáig nem tud – törvényei állami elismerésének hiányában – központi szabályokat érvényesíteni. Regionális, egyházmegyei, egyházkerületi döntések, dokumentumok után végül a Konvent 1933-ban szabályrendelettel teszi a lévai alkotmányozó zsinat VIII. törvényének 34–41. §-ait. A Péter Mihálytól származó utolsó dokumentum, a formailag már halála után, 1933. január 1-jén keltezett pásztorlevél szintén tárgyalja ezeket a problémákat.¹²

¹² PÉTER Mihály: Főpásztori levél a Tiszánineni Református Egyházkerület összes gyülekezeteihez!, *Református Egyház és Iskola*, 1933/1., 1–3. p.

Halála után otthon mint hitvallóra, jelentékeny igehirdetőre is emlékeztek Péter Mihályra; a *Protestáns Szemle* nekrológja talán némileg megbocsátó-eufemisztikus: „Két kötet prédikációja nem a homiletika szabályai szerint készült művészi és irodalomtörténeti alkotás, de beszédes tanulsága annak, hogy írója mennyire buzgó a közlésben és fáradhatatlan a tanításban.”¹³ Beszédgyűjteményekről szóló néhány korai recenziója alapján azt gondolom, hogy szerinte a Biblia szellemét nem a régi *filozofáló* s a közösség számára *érthetetlen* beszédek hirdetik jól, a szabályoktól való eltérés tehát tudatos lehetett nála. Nem merném egyértelműen besorolni a két világháború közötti református teológiai irányzatok valamelyikébe; úgy látom, sem az *egyházépítő ortodoxia-hitvallásos kálvinizmus*, sem a *belmissziói irány* nem állt távol tőle, de abból, hogy értékelte az erdélyi eredményeket, recenzálta Tavaszy Sándor és Makkai Sándor egy-egy könyvét, úgy vélem, hogy az *újkantiánus-értékelméleti* vonaltól sem idegenkedett. A Csehszlovák Köztársaságban írt szövegeiben viszont még hangsúlyosabbak az egyház, reformátusság és nemzeti öntudat szilárd kapcsolatáról valló passzusok. Ezt támasztja alá két, már az első Csehszlovák Köztársaság idején, 1925–1926-ban tartott előadása, melyek önálló füzetekben is megjelentek a Szeretet Kis Könyvtára sorozatban (Beregszászban láttak napvilágot, a Kálvin nyomdában nyomták őket). Az egyik a református egyház történelmi szerepéről alkotott toposzok összefoglalása, súlyozása és aktualizálása, a másik az egyház egyik válságos periódusának valamivel részletesebb – de bevallottan szintén nem alap kutatásokra épülő – felidézése. Mindkettőnél, mint korábban a Lónyay-monográfia előszavában is, hangsúlyozza az előadó, hogy közismert tényeket foglal össze, az általánosabbik szövegnél így: „amiket én felsorolni szerencsés leszek, azokat minden valamirevaló református ember tudja”, azért idézi föl ezeket a dolgokat, „mert azoknak felújítására sohasem volt nagyobb szükség, mint éppen most”.¹⁴ Azonban nem lényegtelen, hogy a protestantizmus e történelmi visszatekintés szerint nem a katolicizmussal, csak annak ultramontán ágával folytatta több évszázados küzdelmét – „mert a tiszta katolicizmus nem egy az ultramontanizmussal”,¹⁵ mely amannak fattyúhajtása volt a múltban és a jelenben is. A Szent Ágostont, Szent Ferencet szülő igazi katolicizmusnak „a hit országában és a civilizáció világában örök érdemei vannak”,¹⁶ innen kapta a nemzet Zrínyi Miklóst, II. Rákóczi Ferencet, a „Telekessy püspököt”, sőt a Habsburg II. Józsefet, egész osztályokat és rendeket, amelyek a reformációt az isteni üdvterv részének, „az emberi művelődés egyik hatal-

¹³ MARTON: *i.m.*, 110. p.

¹⁴ PÉTER Mihály: *A magyar református lelkipásztor a történelemben*, Beregszász, 1925 (A Szeretet Kis Könyvtára 15.), 3. p.

¹⁵ *Uo.*, 3–4. p.

¹⁶ *Uo.*, 5–6. p.

mas hajtókereké”-nek¹⁷ tekintették, s védtek is azt az ultramontanizmussal szemben – amely viszont Bársony Györgyöt, Forgách Ferencet, Caraffát és Kolonich Lipótot nevelte, akik el akarták pusztítani a protestantizmust. A katolicizmusnak ez az ága még mindig él, mégpedig a nemzeten belül is – Péter nyilván erre gondol, belső ellentétre, említi ugyanis, hogy ennek hívei még mindig nem értik, „hogya a református vallásban nemcsak hogy romboló erők nincsenek, sőt ellenkezőleg, a református vallás az, mely a Mohács utáni Magyarországot megmenteni segített”.¹⁸ Viszont a reformáció sorsa éppen azért volt itthon drámaibb, mint máshol, mert itt az ellenreformáció nem pusztán „vallási érdekből folyt”, hanem a nemzeti önvédelem letörésére is. Három dolgot állított a reformáció „védelem gyanánt” „a megsemmisítő rendszerrel szembe”: a tudományt, az iskolákat és a szószerket.¹⁹ Péter Mihály szerint a szabad vizsgálódást sem a skolaszticizmus, sem a reneszánsz nem gyakorolhatta – „mind a kettőnek béklyó volt a kezén” –, viszont „a reformáció örök igazságforrásaiból merített tudomány mindent vizsgálhatván, még az Istenség mélységeit is: miért ne vizsgálhatta volna az állami berendezéseket, a császárok szuverenitásának, felségjogának valódi vagy képzelt alapjait és a nép jogait”? Ez teremtette a közszellemet, mely aztán a szabadságharcokat szülte; Machiavelli munkája, *A fejedelem* a reformáció idején már nem ért volna el hatást: „az ilyen könyvet a közszellem halálra kárhoztatta volna”.²⁰ A tudományos kutatás elvének képviselői a külföldi egyetemet járt magyar lelkészek voltak, akik a kintről hozott tudományt nemzetivé tették, részben az elvontabb diszciplínák terén is, de különösen fontosak voltak a nemzet mindegyik rétegéhez szóló könyvek, a Biblia és a zsoltárok.²¹ Ugyanily szerepe volt a nemzet sorsára nézve az iskoláztatásnak, s annak, hogy a protestáns iskolák is nemzeti jellegűek maradtak, ellentétben a katolikusokkal; itt a tanítók és tanárok is „lelkészjellegű egyének voltak”.²²

Ugyanilyen fontos a szószerk nyelve (még ez sincs „kellőleg kiemelve a magyar irodalomtörténetben”); Péter Mihály, minthogy szerinte a fő- és középnemesség latinul, németül vagy franciául beszélt, arra a következtetésre jutott, hogy „a magyar nyelv a kálvinista templomok nélkül biztosan elenyészett volna kevesével”.²³

¹⁷ *Uo.*, 6. p.

¹⁸ *Uo.*, 6–7. p.

¹⁹ *Uo.*, 8. p.

²⁰ *Uo.*, 9. p.

²¹ „Ha igaz az, hogy Németországot Luther bibliafordítása tette valóban németté, művelté, vallásossá és erkölcsössé: ugyanez áll Magyarországra nézve is, ha Károli Gáspár bibliafordítására, Szenczi Molnár Albert énekeskönyvére stb. gondolunk.” *Uo.*, 10. p.

²² *Uo.*, 12. p.

²³ *Uo.*

Ez tehát a reformátusság és a lelkész történelmi szerepe általában; egy másik Péter Mihály-előadás Bécs utolsó nagy protestánsellenes akcióját részletezi, most már egy egyedi eseménysort precizírozva, az 1859. szeptember 1-jén kelt császári nyíltparancs kiadását és következményeit.²⁴ Nota bene, az a miniszteri rendelet, amelynek a pátens a szelídített változata, cseh szellemi termék, amennyiben Leo Thun kultuszminiszter műve volt; ennek 1925-ben talán szintén megvolt a jelentősége. A pátentst elvileg minden református templomban ki kellett (volna) hirdetni, akik ellene felszólamoltak, azokat előbb megintés, majd rendőri felügyelet alá helyezés, illetve börtön sújthatta. A rendelet az egyházkerületeket a katonai kerületek szerint osztotta el, a zsinat-presbiteri elvet konzisztoriális elemekkel vegyítette, az episzkopális formát tolta előtérbe, de a választott püspököket csak a királyi megerősítés után lehetett felszentelni, gyakorlatilag az egyházi jogon átlépve adott volna utasításokat a szuperintendenseknek, megszüntetve az alulról felfelé való szerveződést. Ugyanígy lelkészek és tanítók beiktatása a kormány jóváhagyásától függött. A zsinat ezután gyakorlatilag csak javaslatokat tehetett volna. Döntő lépés történt az egyházi iskolák államosítására.

Az előadás kitér a három szinten, az egyházon belül, az irodalomban és társadalmi úton meginduló ellenállásra; a pátentst a kilátásba helyezett megtorlások dacára egyetlen szószékről sem hirdették ki, mindegyik református presbitérium ellene szavazott – „csak az ev. egyharmad része fogadta el azt”.²⁵ Az talán közismert, hogy a Tiszántúli Egyházkerület a debreceni kistemplomban a királyi biztos tiltása dacára tartotta meg elutasító gyűlését.

Ez az előadás is a megidézett korszak és a jelen közötti párhuzammal végződik: „Mi, mai nemzedék, nagy őseink utódai, majdnem ugyanolyan időköt élünk, mint ők. Éppen olyan s ugyanazon okból tapostatik autonómiánk, e sok küzdelemmel és vérrel szerzett örökségünk, mint akkor. Magyarok vagyunk, s egyúttal a szabadságnak vagyunk a gyermekei.”²⁶

Lépünk vissza azonban a világháború előtt írt néhány különösen fontos Péter Mihály-tanulmányhoz, azokhoz, amelyeket a reformáció gálszécsi, Gálszécs környéki vonatkozásairól és ugyanezen *kutatóprogram* keretében a szlovák nyelvű reformátusokról írt – ezek miatt tekintették később, a kisebbségi korszakban a szlovákkérdés legjobb szakemberének. (Ennek jelentőségét az adta meg, hogy – mint lentebb lesz még róla szó – a csehszlovák kormányzat a szlovák református egyházmege létrehozásától tette függővé az önálló

²⁴ PÉTER Mihály: *A pátens korának egyháztörténelmi tanulságai*, Beregszász, 1926 (A Szeretet Kis Könyvtára 16.). A téma új tudományos földolgozása: *A protestáns pátens és kora. Tanulmányok és források a pátensharc 150. évfordulója alkalmából*, szerk., vál., s. a. r. Baráth Béla Levente – Fűrj Zoltán, D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, Debrecen, 2010 (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadányai 14.).

²⁵ PÉTER: *A pátens korának egyháztörténelmi tanulságai*, 14. p.

²⁶ *Uo.*, 20. p.

csehszlovákiai református egyház törvényeinek állami elismerését.) A dolgozatok a *Protestáns Szemle* 1913-as évfolyamában jelentek meg. Az első a szlovák nyelvű református énekeskönyvekkel foglalkozik.²⁷ A szerző meggyőződése, hogy eleve kevesen tudják: a református felekezetnek vannak szlovák nyelvű hívei – a felső-zempléni és az ungi egyházmegyében –, másrészt azok, akik foglalkoztak velük, sincsenek tisztában eredetükkel.²⁸ Létezik olyan tudományos álláspont, mely szerint ezek az egyházközségek az utolsó évtizedekben, illetve a korábbi, elnemzetietlenítéssel párosuló vallásüldözések nyomán szlovákosodtak el, ezzel szemben Miskolci Csulyak Mihály egyházlátogatási jegyzőkönyvei már a 17. század elején szlovák nyelvű gyülekezetekről számoltak be, s minthogy a katolikus attak ezen a területen csak az említett század végén kezdődött meg, semmi kétség, hogy ezek a reformátusok mindig – az ellenreformáció diadalútja előtt is – szlovákok voltak; nyilvánvaló, hogy a reformáció térhódítása idején földesuraik nyomán csatlakoztak az új hithez. A későbbiekben az egyháznak a lutheri elvek értelmében kötelessége volt, hogy gondoskodjék számukra az anyanyelvükön írt vallásos könyvekről. A tanulmány törzsrésze a másfél évszázadon át használt szlovák énekeskönyvek leírása és történetük bemutatása. Az elsőt 1752-ben Margitai János adta ki Debrecenben a város költségén – a szerző valószínűsíti, de bizonyítani bevallottan nem tudja, hogy felvidéki földbirtokosok szorgalmazására. A fordítás, a „szöveg gondozás” Spáczay András füzesséri és Jesenius György málcái lelkészek munkája; a könyv tartalmazza a 150 zsoltár szlovák változatát és számos dicséretet. Új kiadásának szükségességét az 1820-as években már a Tiszáninnenni Egyházkerület állapította meg, s ennek megszervezése Liszkay Sámuel esperes feladata lett; az 1824-es kiadás az 1752-esből indult ki, de részben új fordításokat és új énekszövegeket is tartalmazott. Az 1864-es harmadik vállalkozást szintén az egyházkerület kezdeményezte, amely az énekeskönyv javítására és kinyomtatására Császár Pál gálszécsi lelkészt kérte föl. További kiadásokról nem tudunk. Következő tanulmányában²⁹ egyéb szlovák nyelvű vallásos könyvek történetéről és sajátosságairól számol be a gálszécsi lelkész, az 1752-es zsoltároskönyvvel együtt kolligátumot képező – s azzal meggyőződése szerint egyazon évben megjelent – katekizmusról, egy 1758-ban kiadott imádságos könyvről s egy föltehetően ugyanakkor nyomtatott ágendáról (ez utóbbi két dokumentumot szintén egybekötve találta meg), két 1813-as vallástani kézikönyvről s egy 1866-os zsoltárkiadásról, melyben imádságok is voltak.

²⁷ PÉTER Mihály: A hazai tót ref. énekeskönyv története, *Protestáns Szemle*, 1913/2., 113–125. p.

²⁸ A témakör tudományos földolgozása a 21. századból: KÓNYA Annamária – KÓNYA Péter: *Szlovák reformátusok a XVI–XVIII. században*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.

²⁹ PÉTER Mihály: A hazai református tótok vallásos könyvei, *Protestáns Szemle*, 1913, 180–187. p.

Nem követjük végig Péter Mihály felfedezéseit; e dolgozat szempontjából most az fontos, mit gondolhatott a szlovák nyelvű református könyvek hasznáról.³⁰ Mindenekelőtt tévednénk, ha kisebbségvédő vagy kisebbségellenes meggyőződést tulajdonítanánk neki: a szlovák reformátusokat nem is tekinti kisebbségnek. Abban a hiszemben élt, valószínűleg nem alaptalanul, hogy az érdekeltek – akik közül néhányan még nem beszélik a magyar nyelvet – szívben-léleekben magyarok, áldozatkészségben jobbak is, mint a tősgyökeresek, s logikusan következik ebből, hogy ő a nyelvi magyarosodás híve – ha a magyarosítás nem is, bár ez utóbbi terminus is szerepel nála. Helyesli például, hogy az új lelkésznevezdék aktivitásának következtében elterjedt az orgona használata – szolgálati helyén, Gálszécsen az elsők között, az 1880-as években –, s ezáltal a szlovák énekeskönyv kikopott a használatból, ugyanis „Köztudatba ment, hogy a tót *Énekesből orgona mellett nem lehet énekelni*”,³¹ meghatódik, látván, hogy öreg szlovákok orgonaszó mellett a magyar zsoltároskönyvet silabizálják. Fontosnak tartja viszont, hogy az egyház megtartsa őket saját kebelében, ehhez pedig létszükséglet, hogy ne más felekezet – nyilván a katolikus, esetleg az evangélikus – lássa el őket anyanyelvükön nyomtatott könyvekkel. Az erőszakos nyelvi magyarosítást elutasítja, bár a *Protestáns Szemlé*ben nem olyan vehemensen, mint tíz-egynéhány évvel korábban. Ez lehet taktika is: nem akar hasonló helyzetbe kerülni, mint azok a szlovák gyülekezetben szolgáló lelkészek, akik e ritka kiadványok mellett „elődről utódra szállott kéziratokkal segítettek magukon”,³² kéziratos fordításokkal, de beszédtema volt körükben, hogy – mivel az idősebb generációt magyarul megtanítani nem lehet – fennáll a veszély, hogy híveik más felekezet imakönyveit fogják használni. Azonban félték ezzel előhozakodni, mert tartottak tőle, hogy a helyzetet nem ismerők körében buzgóságukat félre fogják magyarázni. Ezért Péter, ahogy arra azért utal is tanulmányában, 1901-ben maga törte meg a csöndet, ő állt sorompóba, a *Sárospataki Lapok*ba írt cikkével megvilágítva a szlovák reformátusok „kínos állapotát”. Ő magyar nyelvű gyülekezetből Gálszécsre kerülve értette meg a probléma jelentőségét, s mert akkor még nem tudott szlovákul – később tartott szlovák istentiszteleteket is –, le szándékozott fordíttatni Szikszay György könyvét, a *Keresztyéni tanítások és imádságokat*.

A *Református Egyház és Iskola* 1932-ben bőven idézi az utalt, 1901-ben a *Sárospataki Lapok*ba írt Péter Mihály-cikket:

³⁰ Péter Mihály adatainak és következtetéseinek nagy részét helytállóan tartja KIRÁLY Péter: *A keletiszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.

³¹ PÉTER: A hazai tót ref. énekeskönyv története, 124. p.

³² PÉTER: A hazai református tótok vallásos könyvei, 184. p.

Ha valaki végiglapozza [...] a felső-zempléni egyházmegyére vonatkozó okmányokat, látni fogja, hogy itt is, ott is volt egy-egy gyülekezetünk, ahol ma már csak elvétve akad egy-egy református. Kétségtelen, hogy e kipusztulásban tetemes része volt az üldözéseknek, a középosztály gyengülésének, fokozatos térvészítésének, de nem hiszem, hogy az igazi prot. felekezeti öntudat, hitélet valahol gyengébb lábón állana, mint ezekben a mi tót eklézsiáinkban. Ha ez tovább folyik, az erős kat. invázió e ponton súlyos csapást fog ránk mérni. [...]

Nálunk megtörténhetik, hogy tót egyházak élén állanak, tót területeken misszionáriuskodhatnak olyanok, kik a tót nyelvről halvány sejtellemmel sem bírnak. Van-e ennél képtelenebb állapot? [...]

[...] tót ajkú hitsorsosaink kezében nincs semmi vallásos, léleképítő, lélektápláló mű, melyet megértenének.

A tót zsoldárok fogyatékán vannak, tót imakönyvek egyáltalában nincsenek tudtommal; oly könyvek, melyekből vallását megismerné, megszeretné, azt védeni tudná, sehol sincsenek. [...]

Úgy tapasztaltam, hogy tót ajkú egyházaink iskolái többnyire gyengébbek a magyar ajkúakénál, nemcsak azért, mert midőn itt a nyelv akadályával is kell küzdeni, ami ott nincs meg – addig másfelől szociális környezetbeli viszonyok folytán inkább is, a gyengébb tanítók menhelyei a tót eklézsiák. Azt a tervszerűséget, azt az okos, ésszerű pedagógiai eljárást, amit óhajtani kellene, igen-igen kevés helyen láttam én. A legtöbbször annyi az egész, hogy a gyermek a magyar tankönyvet bemagolja ugyan, de tökéletesen mindegy volna, ha francia lett légyen is az a szöveg, melyet betanult, úgysem ért. Természetes, hogy bajos is megértenie, igenis nagy pedagógiai lángelmével kellene bírnia annak a tanítónak, ki azokat még a magyar anyanyelvű gyermek előtt is nehézkes tankönyveinket a tót gyermekkel megértetné. Az eredmény hát a mai viszonyok között az iskolák által való magyarosításnál annyi, mint semmi. A gyermek fejében megmaradt egy-két útszéli kifejezés, nem több.

Cikkem célja eszméltetés azok részére, kik e kérdést, e viszonyokat nem ismerik, vagy elfogultak. Jégtörés, hogyha tót egyházaink így kiáltoznának – amint tényleg kiáltoznak is –, adjatok nekünk egy tót nyelvű imakönyvet, adjatok egy tót nyelvű zsoldárt, ha ilyen megírására valaki majd vállalkozik, akkor hallják és értsék meg azt a szót: s ne állják útját, hogy e szegény halandók „csillapítsák lelki éhségüket és szomjúságukat”. Ne állják útját merő sovinizmusból, mert e sorok írója is van oly magyar érzelmű, mint bárki a világon, de felekezetét is fölötte nagyon szereti.³³

³³ Péter Mihály püspök és a szlovákság, *Református Egyház és Iskola*, 1932/14., 2. p.

III.

Péter Mihály a püspökké választása előtti korszakban is részt vett az egyház ügyével kapcsolatos tárgyalásokon, a kormánnyal való egyeztetéseken, s több Pozsonyba és Prágába küldött memorandum is az ő műve. Ő szerkesztette a Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent jegyzőkönyveit. Cikkeiből jól nyomon követhető a szlovákiai református egyháznak az első kisebbségi korszak kezdeti éveiben megtett útja, illetve csoportosíthatók annak legégetőbb megválaszolatlan kérdései; az egyház hivatalos lapjává vált *Református Egyház és Iskolában* – melynek főmunkatársa volt – közölt írásai mellett különösen a *Prágai Magyar Hírlapban* közreadott cikkek az egész kisebbségi közösséget tájékoztatták a református egyház és közösség aktuális állapotáról. Beszámolt ezekben a zsinaton napirendre került témákról, a kormánnyal folytatott, az egyházi törvények elfogadásával kapcsolatos eredménytelen tárgyalásokról, az iskolák ügyének állásáról, az állam által szabotált református teológia fölállításaért vívott harcokról; vitázott Stunda István szlovák nemzetiségű lelkésszel, a református ügyek kormányreferensével, majd föllépett azzal a propagandával szemben, amely a magyar református lelkészeket az Agrárpártba igyekezett átcsábítani, kommentálta azon szlovák politikusok – Andrej Hlinka, Samuel Zoch – magyarelles megnyilatkozásait, akik „civilben” egyházi emberek voltak, bírálta a földreform nacionalista jellegét, és többször visszatért a szlovák egyházmegye megvalósíthatóságának kérdésére. Folyamatosan számon tartotta a szerinte törvényellenesen elszikkasztott, az 1919–1920. évekre járó államsegélyt. Cikkei egy része művelődéstörténeti vonatkozású, elsősorban saját kistája emlékeivel vagy a magyar reformáció történelmi személyiségeivel és értékeivel foglalkozik. Politikai szerepet is vállalt: a Magyar Nemzeti Párt egyházpolitikai református szakosztályának elnöki tisztét.

Problémakezelését jól példázza az erdélyi *Magyar Kisebbség*be írt egyik tanulmánya, melyben az egyház három kiemelt megoldatlan kérdését tárgyalta.³⁴ Elsőként és legrészletesebben a szlovák kálvinisták, a szlovák nyelvű 12 szlovák anya- és 15 leányegyház ügyét. A fordulat előtt nem merült föl a szlovák nyelvű egyházmegye létrehozásának szükségessége, és az később is politikai program volt, nem egyházszerkezeti: az amerikai szlovák emigrá-

³⁴ PÉTER Mihály: A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház három nagy kérdése, *Magyar Kisebbség*, 1925/13., 490–497. p. „[...] az Egyetemes Ref. Egyház, mióta Szlovenszkó és Ruszinszkó a csehszlovák állam kebelébe kerültek, annyi sérelmet szenvedett a csehszlovák kormányzat részéről – kijátszásával az egyházak szabadságát és autonómiáját biztosító békeszerződéseknek és a fennálló törvényeknek –, hogy azoknak egybefoglalása köteteket tenne ki. Ezeket tehát felsorolni meg se kísérelm. Csupán három nagy sérelemre akarnék most rámutatni. Mindhárom állandóan napirenden van.” (Uo., 490. p.)

ció, a cseh protestánsok fogalmazták meg, illetve a kassai *Slovenský východ* politikai napilap kezdte terjeszteni ennek igényét – illetve hiányát a magyar nacionalizmusnak tulajdonította. Ez vált a református egyházzal szembeni legfontosabb támadási felületté, úgyhogy Pálóczi Czinke István püspök, konventi és zsinati elnök kérésére Péter Mihály Historicus névvel írt, az illetékes politikai tényezőknek eljuttatott röpiratban³⁵ összefoglalta, amit erről a kérdéstről tudni kell. Az állam képviselői minden ellenérv dacára az 1923-as zsinat által hozott törvények elismerésének feltételeként szabták meg a szlovák egyházmegye létrehozását, azonban annak egy felsőbb egyházi szerv utasítására való megszervezése alapján ütközik a zsinat-presbiteri elvvel, erről az egyházalkotmány szerint csak a nép dönthet. A kérdés megoldására az egyházkerület – és egyben a konvent – egyházi és világi elnökei, Pálóczi Czinke püspök és Lukács Géza főgondnok Péter Mihály egyházkerületi és konventi jegyző vezetésével bizottságot küldtek ki, hogy szavaztassa meg a részben vagy egészben szlovák nyelvű gyülekezetek tagjait. A kormánypárti politikusok által nagy erővel propagált szlovák egyházmegyére azonban csak a szavazásra jogosultak 10%-a voksolt. A kormány e döntést a hivatalos jegyzőkönyvek dacára nem fogadta el. Péter Mihály interpretációjában: „a szlovák egyházmegyével a kormánynak messzemenő tervei vannak. Mit érne a kormányra nézve, ha a szlovák egyházmegye csak a valóban szlovák egyházakból alakíthatnák meg? A szlovák egyházmegye jelszava egy messze nyúló terv kiindulási pontja.”³⁶ Különböző tervezetekben a kormány által tisztán szlováknak tekintett református gyülekezetek száma egyre több lett, a pozsonyi Iskolaügyi Referátus az egyházmegyét már 20 anya- és 20 fiókegyházból építette volna föl, de egy, az *Otázka slovenských kalvínovra* írt ellenröpirat 34 anyaegyházról beszélt a filiák mellett. „De ez csak a kezdet kezdete. [...] A szlovákosítás mindenütt erősen megindult. Kevesével minden módon arra törekednének, hogy a szlovák egyházmegyét alkotó gyülekezetek évről évre mindjobban szaporodnának. A régi bölcsnek csak egy pont kellett volna, hogy kivesse a világot a sarkaiból, nekik is egy pont kell, a szlovák egyházmegye, hogy kiforgathassák a kálvinistaságot a magyarságából.”³⁷

A tanulmányban Péter Mihály harmadikként tárgyalta a zsinati törvények kérdését; nem tudta még, hogy azok állami jóváhagyása a szlovák egyházmegye létevel fog juktimba hozatni. A lévai zsinati törvények a csehszlovákiai

³⁵ Az *Otázka slovenských kalvínov* című munkát ez idáig nem találtam meg közgyűjteményben.

³⁶ PÉTER: A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház..., 494. p.

³⁷ Uo. Egyik 1922-es cikke szerint „végső céljuk [a kormánytényezőknek] nem kevesebb, mint az, hogy elszakítván ezeket a szlovák kálvinistákat eddigi hatóságaiktól, lutheránus vagy cseh kálvinista egyházi felsőbbség alá helyezték, hogy ezzel szlovák nyelvükből és református vallásukból is végképp kiforgassák őket”. PÉTER Mihály: A szlovák kálvinista egyházmegye kérdése, *Prágai Magyar Hírlap*, 1922. július 29., 2. p.

református egyházat – belátóan – függetlenítették a magyarországitól, de a régi egyházalkotmány szellemében ragaszkodtak a történeti autonómiához. 1925-ben, a közlemény írása idején még csak két évet késett az állami szentesítés; a kormánytényezők „egy trükköt eszeltek ki”:³⁸ ők nem dobják vissza a szerintük hibás törvényeket, mert nem akarnak beavatkozni az egyház autonómiájába; vegye vissza az egyház, majd egy olyan bizottság véglegesítse azokat, amelynek három tagját a reformátusok delegálják, három tagját pedig az állam. A konvent ezt az egyház szellemével ellentétesnek mondta ki, leszögezte, hogy a zsinati törvényeket csak a kifogásokat tartalmazó, a zsinatnak megküldött írásos leiratban lehet visszaadni, s hogy a zsinat vagy a konvent nevében felhatalmazás nélkül a kormánnyal senki sem tárgyalhat ebben az ügyben.

Nem követjük nyomon a törvények sorsát – később az egyházalkotmányt módosították, de azt az állam az első Csehszlovák Köztársaság fölbomlásáig így sem ismerte el. A szentesítés alapfeltételeként a szlovák egyházmegye létrehozását szabták meg tehát, s ennek kiépítéséről a Tiszáninneri Egyházkerület végül az egyházalkotmányon elkövetett erőszakkal kénytelen volt határozatot hozni. Ezután azon fordult meg a dolog, hogy ki teszi meg az első lépést; a kormány csak az egyházmegye föllállítása utánra ígérte a törvények szentesítését, a felsőbb egyházvezetés a hivatalos jóváhagyás után volt hajlandó foglalkozni a szlovák egyházmegye gyakorlati kérdéseivel. A huzavonát az első bécsi döntés zárta le.³⁹

A közbeiktatott, második nagy (kettős) kérdés Péter tanulmányában a teológiáé és a tanítóképzőé. A teológiák és tanítóképzők „odaát maradtak”, a papok és tanítók meghalnak, nyugdíjba mennek. A hiányt eddig úgy lehetett pótolni, hogy a növendékek előbb illegálisan, majd zsupáni engedéllyel Sárospatakra vagy Debrecenbe mentek tanulni, de az erre vonatkozó engedélyek 1927-ben lejártak. A kormány egy közös, református és evangélikus teológia felállítását vette tervbe, ám ez „még kitűnőbb terv az elszlovákosításra a szlovák egyházmegyénél is”;⁴⁰ a legfontosabb tárgyakat szlovákul tanítanak,

³⁸ PÉTER: A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház..., 497. p.

³⁹ A megszállás utáni első tizenkét évben sokan úgy értelmezték a helyzetet, hogy az egyház ex lex állapotban van, s az állam ezt tudatosan idézte elő, így ugyanis nem kellett foglalkoznia az államsegélyek megadásával, a kongruakiutalással, az iskolák segítézésével, a lelkészek állampolgárságának elismerésével kapcsolatos panaszokkal. Az utóbbi része volt a kormánypártok káderpolitikájának, részben ezáltal sikerült ugyanis 25-30 egzisztenciájában fenyegetett református lelkészt a kormánykoalíció részét képező Agrárpárt érdekkörébe vonni. 1930-ban Sutka István nagykaposi ügyvéd, a Magyar Nemzeti Párt alelnöke és az Ungi Református Egyházmegye ügyésze próbapert rendeztetett, amelyben aztán a Legfelsőbb Közigazgatásai Bíróság – 7823/30. sz. alatt kelt határozatával – kimondta, hogy a református a bevett vallásokhoz tartozik, a korábbi magyarországi jogviszonyt a Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-i 11. számú törvényében ideiglenesen elismerte; amíg nincs új szabály, addig ez van érvényben.

⁴⁰ PÉTER: A Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Ref. Egyház..., 495. p.

nem beszélve az elsöprő többségében szlovák evangélikus egyház hegemoniájáról. A reformátusok tehát elkezdtek egy saját teológia megszervezését, azonban az erre való gyűjtést az állam nem engedélyezte. Égető gond a tanítóképző hiánya is, ez ügyben „az egyházat szinte a létfenntartás ösztöne sürgeti a kellő lépések megtételére”;⁴¹ a konvent viszont úgy döntött – nem lévén erő mindkét intézmény megszervezésére – hogy a teológia létrehozása fontosabb, ez élvez elsőbbséget.

Végül – a tanulmány még nem érinthette ezt – 1925-ben nyugati segítekből elkezdte működését a losonci teológiai szeminárium.⁴² A komáromi református tanítóképző működésére azonban 1935-ig kellett várni.

IV.

„A Bibliában nem egy helyen van megírva, hogy midőn Isten valakire valamikor magasabb küldetést bízott és az, bár kész volt az Úrért magát feláldozni, de mégis megrettenve feladatának nagyságától, így kérte Istent: Ne küldj engemet oda, mert én gyöngye vagyok. De az Úr így felelt: Megesküszöm neked, hogy veled leszek. [...] »Az Isten megy előttünk.«”⁴³

Az új püspök készen kapta feladatait, az egyház megoldatlan problémáit; a főntebb részletesebben pertraktáltakon kívül a legsúlyosabbak közé tartoztak sok lelkész és tanító állampolgárságának hiánya, az állam által nem támogatott teológiai szeminárium függő helyzete, az, hogy a református iskolákban számos tanítói állás nem volt – vagy más felekezetűekkel volt – betöltve, az állami iskolákban pedig minden kötelező és nem kötelező tantárgyat, így a hittant is szlovákul tanulták a magyar református gyerekek, az özvegy lelkésznék ellátása, közigazgatási és adócsökkentési segélyezések. A szlovák sajtó egy része pedig már megválasztásának híréllenszenvvel kommentálta, egyszerűen azért, mert a szlovák reformátusok ügyében az egyház részéről rendszerint ő nyilatkozott meg. (Már korábbi akcióit is igyekeztek megtorpedózni: a háború után tagja volt annak a bizottságnak, amelyet az új Tiszáninneri Református Egyházkerület a szlovák zsolttároskönyv kiadására küldött ki; az 1200 példányban, az érdekeltek megkérdezése után a szlovák reformátusok által ismert – tehát magyar – ortográfiával kiadott könyvet ő maga szerkesztette – közben szlovák nyelvű vallástani könyvek kiadását is sürgette, a zsolttároskönyvet előbb a reformá-

⁴¹ *Uo.*, 496. p.

⁴² Történetéhez L.: PUNTIÁN József: *A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939)*, Plectrum, Losonc, 2005 (Patrióta Könyvek 2.).

⁴³ Országos jelentőségű, impozáns ünnepség keretében iktatták be Rimaszombatban a Tiszáninneri Református Egyházkerület új püspökét és főgondnokát, *Prágai Magyar Hírlap*, 1929. november 12., 3. p.

tus iskolákból, majd a diplomokból is kitiltotta,⁴⁴ beleavatkozva ezzel az istentisztelet rendjébe.)

Az Egyetemes Konvent, miután az egyház sérelmeit – köztük az iskolák autonómiájának semmibe vételével kapcsolatosakat – tartalmazó feliratait a kormány érdemi válasz nélkül hagyta, Péter Mihályt és Sörös Bélát bízta meg a Népszövetséghez küldendő memorandum kidolgozásával; ez a dokumentum nem készült el, mert a lelkészek többségétől nem érkeztek be a kért adatok.⁴⁵ Péter végül 1931-ben egyedül készítette el egy hasonló tárgyú szöveget, amelyet a Presbiteri Világszövetség 1932 novemberében megtárgyalt, majd részletes adatokkal való alátámasztását kérte. Ez a konvent részéről elmaradt,⁴⁶ de akkor a memorandum írója már nem élt.

Az ő püspöksége alatt és személyes közreműködésével jelent meg a korszak egyik egyháztörténeti szempontból legfontosabb, a mai szakirodalom által is hivatkozott, az ungi egyházmegye múltjáról szóló könyve.⁴⁷ Szorgalmazta a lelkészegyesület megalakítását, támogatta a diakóniai munkát, és nagy súlyt helyezett az évtizedek óta elhanyagolt egyházfegyelemre. Pártolta az évtizedfordulón lendületet kapó belmissziót és értékelte annak eredményeit; valószínűleg legfontosabb – és leglátványosabb – akciója az egyházlátogatás újjászervezése. Püspöksége alatt 130 gyülekezetéből 108-ban – természetesen filiáikban és iskoláikban is – tartott kanonika-vizitációt; köztük számos olyanban, ahol százötven vagy kétszáz évvel ezelőtt járt utoljára református püspök.⁴⁸ A többi gyülekezet meglátogatása 1933-ra maradt volna.

⁴⁴ PÉTER Mihály: A szlovenszkói szlovák kálvinisták zsoldárának sorsa, *Magyar Kisebbség*, 1925/14., 533–535. p. A Pálóczi Czinkének küldött hivatalos levél szerint – Péter Mihály interpretálásában – „ez a könyv a Magyarországgal való összeköttetés és érzelmi kapcsolat jele, ezért használata államellenes cselekedet”. (Uo., 535. p.)

⁴⁵ Péter Mihály egy későbbi püspöki jelentésének idevágó részét a *Prágai Magyar Hírlap* így idézte (vagy kivonatolta): „Meg kell mondanunk világosan, és ezt az utókor igazolni fogja, hogy e történelmi időkben nem állottunk hivatásunk magaslatán. Valami érthetetlen közöny vagy félelem szállta meg a legtöbbször a nagy kálvinista ősök utódjait. Az egyetemes konvent egy időben össze akarta gyűjteni az egyházi és az iskolai sérelmeket, és ezeknek rendezésére memorandum keretében való összefoglalásával Sörös Bélát és engem bízott meg, de az adatoknak az egyház kebeléből kellett volna összeszedődnie, azonban alig egy-két lelkész vállalkozott a beküldésre. Így maradt el nagy-nagy sérelmeinknek a világi fórumok előtt való feltárása.” A magyar reformátusság kálváriás útját tárja a világ elé Péter Mihály püspök jelentése, *Prágai Magyar Hírlap*, 1932. október 13., 4. p.

⁴⁶ CSOMÁR: *i.m.*, 93–94. p.

⁴⁷ HARASZY Károly (szerk.): *Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez*, átnézte Péter Mihály, sajtó alá rendezte Kőmives Sándor, Ungi Református Egyházmegyei (Lelkész és Tanító) Egyesület, Nagykapos, 1931 (Református Egyházi Könyvtár).

⁴⁸ L.: a *Prágai Magyar Hírlap* tételes beszámolóit s például a Gömör nekrológiát: Péter Mihály 1867–1932, *Gömör*, 1933/2., 1–3. p.

Három rövidebb-hosszabb akció indult meg Péter Mihály ellen, részben magyar oldalról. Gyakorlatilag ezek kergették a halálba.⁴⁹

A rimaszombati második lelkészi állás betöltése körül robbant ki az egyik botrány; a püspök által támogatott Varga Imrét választották meg, aki később, a kommunista korszakban évtizedekig a szlovákiai magyar reformátusok püspöke volt. A választás után a hívek „bősz üvöltéssel” tolongva távoztak a templomból.⁵⁰ Szakal János, az ellenjelölt támogatói másfél éves bosszúhadjáratba kezdtek; e csoport Péter Mihály ellen írt egyik pamfletjében 17 vádpontot gyűjtött össze. A szerzők azonosítása után egyházi bíróság tárgyalta az ügyet, a konvent elnöke a püspök okmányokkal bizonyított nyilatkozata alapján 11 vádpontot elejtett, 6 pedig nem volt konkretizálva, tehát nem volt mivel szemben ellenbizonyítékokat előadni. Péter eljárást kért maga ellen; a Sörös Béla által vezetett vizsgálat során a pamfletírók minden pontjukat visszavonták.⁵¹

Ehhez is kapcsolódott a szlovák lapokban annak a vádnak a felelevenítése, hogy Péter akadályozza a szlovák református egyházmegye megalakítását. Ezzel szemben még utolsó hónapjaiban is érdekegyeztetésre törekedett, így a szlovák egyházközségekben szolgáló lelkészek 1932. június 14-én Gálszécsen tartott értekezletén.

A harmadik támadás saját gyülekezetéből indult ki; ezt Hudiczius István, a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt helyi magyar prominense vezette.⁵² (Hudiczius valószínűleg nem tekinthető a klerikális reakció ellen harcoló demokratának, legalábbis Rábely Miklós emlékiratai szerint 1943-ban már a rimaszombati nyilasok vezére volt.⁵³)

Az egyházi bíróság döntése után kezdett beállni a nyugalmasabb állapot; 1929. december 29-én Péter Mihály értesült Hudicziusék újabb akciójáról, melynek célja az ő lelkészi fizetésének leszállítása volt. Ez azért érintette ér-

⁴⁹ Halálához L. (még) például: A szlovenszkói magyarságot tragikus kettős veszteség érte: Meghalt Péter Mihály püspök és Blanár Béla tartományi képviselő, *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. január 1., 3–4. p.; A gyászolók ezreinek impozáns részvéte mellett temették Péter Mihály református püspököt, *Prágai Magyar Hírlap*, 1933. január 3., 5–6. p.

⁵⁰ RÁBELY Miklós: *Egy rimaszombati polgár emlékezései*, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat 2005 (Gömör-kishonti Téka 8), 105. p.

⁵¹ Helyreállt a béke a rimaszombati ref. egyház életében, *Gömör*, 1932/51., 3. p.

⁵² Emlékezésekben, utalásokban néha úgy szerepel, hogy Rimaszombatban ez időben egy magyar szociáldemokrata párt alakult; valójában a kormánykoalícióban részt vevő országos csehszlovák párt magyar szekciójáról volt szó. L.: TÖRKÖLY József: A csehszlovák szociáldemokrata párt magyar tagozata, *Gömör*, 1932/47., 1. p. Megalapozottnak tűnő feltételezés szerint a szociáldemokrata pártnak és Hudicziusnak része lehetett a papválasztási botrány kirobbantásában is, illetve azt „az egységes magyar front” szétverésére próbálták kihasználni. HALÁSZ István: Bretislav Schützner és dr. Hudiczius István egy táborban!, *Gömör*, 1932/48., 1–2. p.

⁵³ RÁBELY: *i.m.*, 106. p.

zékenyen, mert főpásztori kötelességeiből következett az adományozás, a szegények és az intézmények segítése, példának okáért az egyházlátogatások során. A presbitérium ez ügyben december 30-án ülésezett; Péter otthagya a gyűlést, fölment a szobájába pihenni – és szívszélhűdésben meghalt.⁵⁴

Így aztán az egyház hivatalos lapjában, a *Református Egyház és Iskolában* megjelent újévi pásztorlevél⁵⁵ dátumozása – január 1. – nem hiteles. A püspök nemcsak megjelenése, hanem állítólagos megírása napján sem élt már. E dokumentumban az elkövetkező évi munkatervről is szólt, ott szerepel: „az elmúlt esztendő nagyon sok gonoszt láttatott velünk”⁵⁶ – az ebből is származó feladatok legfontosabbika a határozott fellépés azok ellen, akik (az ezt tiltó világi törvények ellenére) reverzálist adnak. Az egyházi törvények szerint eddig nem volt ez ellen más eszköz, csak az intés és figyelmeztetés. Most az egyházkerületi közgyűlés 1932. október 12-i 88. számú határozata szabályrendeletileg kimondotta, hogy ezeket az egyháztagokat, „míg hibás, bűnös lépéseket meg nem bánják és jóvá nem teszik, az úri szent vacsorában részéssíteni nem szabad, és az illetőket megfosztja összes, az egyházi törvények értelmében az egyháztagokat megillető jogoktól”.⁵⁷ Elkezdődött továbbá egy fegyelmi szabályrendelet elkészítése, válaszul a háborút követő erkölcsi züllesztés megállítására; „a templomi igehirdetés mellett mind belterjesebbé akarjuk tenni a belmisszió különféle munkáját, de *feltett szándékunk* ezek mellett – ahol már minden nevelő eszköz hatástalannak bizonyult – *a metsző kést is kezünkbe venni, mert egy beteg tag megbéníthatja az egész testet*”.⁵⁸ Utolsó figyelmeztetése a nemzeti kötelességekre vonatkozott: a hívek egy része igyekszik lerázni magáról az iskolafenntartás terheit, és azt a község nyakába varrnák. Ezzel azonban – a felekezeti iskolák községivé tétele után – ugyanúgy a hívek terhe maradna az iskolafenntartás, másrészt így kiadnák a nevelést a felekezet kezéből. „Álljatok azért ellen minden csábításnak és kísértésnek annál inkább, mert egyházkerületünk, sőt Egyetemes Konventünk is kimondotta, hogy az olyan egyházi tisztviselők, sőt egyháztagok ellen is, akik felekezeti iskoláink feladása mellett hangulatot kelteni igyekeznek, fegyelmi eljárás indítandó.”⁵⁹

A kegyelem útjai végeláthatatlanok.

⁵⁴ Péter Mihály, *Gömör*, 1933/1., 3. p.

⁵⁵ PÉTER: Főpásztori levél...

⁵⁶ *Uo.*, 2. p.

⁵⁷ *Uo.*

⁵⁸ *Uo.*, 3. p.

⁵⁹ *Uo.*